

УДК: 159.923:316.6

А. В. Сергєєва

СУЧАСНІ НАУКОВІ УЯВЛЕННЯ ПРО ГЕНЕЗИС ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У науковому дослідженні здійснено аналіз теоретичних підходів до вивчення особливостей становлення інтегральної ідентичності в контексті різних умов життєдіяльності; визначено зміст поняття «становлення інтегральної ідентичності особистості»; розглянуто психологічні чинники становлення інтегральної ідентичності.

Ключові слова: інтегральна ідентичність та загальні умови, етапи її становлення; особливості становлення інтегральної ідентичності на етапі професійної перепідготовки майбутнього фахівця.

Актуальність даного дослідження обумовлена радикальними змінами у соціокультурному просторі, що впливають на трансформацію сучасної особистості та процес її конструктивної самореалізації, які неможливі без процесу цілеспрямованого становлення інтегральних аспектів ідентичності.

Аналіз наукової літератури з проблеми зміни ідентифікаційних структур особистості виявляє одночасне використання відомими дослідниками таких різних психологічних понять, як: «розвиток», «формування», «становлення», «трансформація», які часто застосовуються як синоніми [1, 2, 6, 7 та ін.].

Узагальнення окреслених теоретичних положень дозволило нам визначити обсяг та уточнити зміст поняття «становлення ідентичності особистості» – це цілеспрямований процес розвитку і формування ідентифікаційних структур особистості у конкретних соціально-культурних, індивідуально-рольових, професійних, вікових та інших контекстах життєдіяльності людини, причому з урахуванням їх різноспрямованості та одночасності. Зауважимо, що процес становлення ідентичності з позицій таких відомих науковців як Е. Н. Еріксон [6], Ж. Е. Марсія [7], розуміється одночасно як інтеграція і диференціація різних взаємозалежних елементів (ідентифікацій). Для кожної людини ці елементи утворюють унікальний особистісний концепт. Щоразу, коли виникають будь-які зміни (біологічні або соціальні), потрібна інтегративна робота Еґо і переструктурування елементів ідентичності, тому що руйнування структури веде іноді до втрати ідентичності [4, 6, 7].

Аналіз теоретико-методологічних підходів до проблеми психологічних чинників становлення ідентичності особистості [5, 6, 7 та ін.] дав змогу умовно виокремити її внутрішні та зовнішні провідні детермінанти. Встановлений у цих дослідженнях пріоритет впливу чинників соціокультурного характеру на становлення ідентичності дозволяє особливим чином у процесі психологічної корекційної роботи організувати необхідні умови і моделювати ситуації (активні засоби навчання, навчально-тренувальні заняття тощо), що сприяють кількісним і якісним змінам та переструктуруванню елементів ідентичності особистості.

Отже, можна узагальнити, що процес становлення ідентичності особистості актуалізується у трьох основних аспектах: віковому (як процес закономірних змін ідентичності особистості протягом онтогенетичного розвитку); соціально-психологічному та професійному (переважно

як процес, що відбувається під впливом змін у соціальному оточенні та діяльності суб'єкта); трансформаційному (пов'язаному із самозмінами, самоконструюваннями і творенням особистістю своїх ідентифікаційних структур).

Таким чином, у сучасній психології склалися основні традиції і теоретичні підходи до вивчення становлення ідентичності, які взаємодоповнюють один одного, виділяючи як об'єкт дослідження різні аспекти цього феномену. Однак, на сьогоднішній момент зберігається ситуація, за якої існують окремі концепції, що глибоко розробляють тільки віковий або професійний аспект розвитку ідентичності, але не ставлять завдання вивчити її розвиток як цілісного, інтегрального феномену, який трансформується протягом життєвого шляху особистості. Тому звернення до проблеми інтегральної ідентичності та її становлення в контексті соціокультурних перетворень є своєчасним, актуальним і вимагає цілісного вивчення цього психологічного явища як процесу і результату з позицій системного: теоретичного, методологічного та емпіричного підходів.

Таким чином, важливість і актуальність вказаної проблеми, недостатня її наукова розробка обумовили **мету нашого дослідження**: здійснити теоретико-методологічний аналіз сучасного стану дослідження становлення ідентичності як інтегрального феномену; визначити на цій основі теоретичні положення моделі «становлення інтегральної ідентичності»; провести часткове емпіричне дослідження особливостей становлення інтегральної ідентичності на етапі професійної перепідготовки майбутнього фахівця.

Базовими підходами при концептуалізації психологічного феномену інтегральної ідентичності стали: теоретичні положення інтегральної психології свідомості, інтегрально-диференціальний підхід до вивчення індивідуальності [1, 2], теорія «Еґо-ідентичності» (Е. Еріксон) [6], концепції «Я-ідентичності» (Ж. Марсія) [7]; теорія «єдиної ідентичності» (Г. Брейквелл) [5]; «континуально-ієрархічна структура особистості» О. П. Саннікової [3]. Спираючись на вищевказані підходи до проблеми вивчення ідентичності як інтегральної якості особистості були теоретично обґрунтовані основні методологічні принципи та підходи до її вивчення.

Також було визначено основні теоретичні положення концепції «континуально-ієрархічної структури інтегральної ідентичності», що розроблена в контексті узагальненої континуально-ієрархічної концепції структури особистості О. П. Саннікової [3]. У роботах цього автора структура особистості подана як макросистема, що скла-

дається з різномірних підсистем та відповідних специфічних компонентів (характеристик): формально-динамічних (сукупність усіх властивостей, що відображають динаміку протікання психічних явищ та індивідуальні властивості конституційного характеру), змістово-особистісних (спрямованість особистості, моральна, етична, мотиваційна сфери тощо) та соціально-імперативних або нормативних (клас характеристик, що відображають наявні в особистості уявлення про суспільство, норми, культуру тощо і саму особистість). Важливим є те, що розглянуті рівні обгрунтовані як такі, що взаємно проникають один у одного. Саме це забезпечує безперервність та цілісність у розвитку окремих психічних властивостей особистості (емоційності, емпатії, толерантності тощо), що по-різному виявляються на кожному рівні структури особистості – від нижчих рівнів до вищих [3].

Розвиток і доповнення уявлень про континуальність, ієрархічність, цілісність, системність характеристик ідентичності особистості, здійснені у нашій роботі, дозволили охарактеризувати інтегральну ідентичність як континуально-ієрархічне особистісне утворення, що складається із взаємопов'язаних між собою підсистем [4]. Відповідно до цих положень, *інтегральна ідентичність особистості* розглядається нами і як психічне явище, що має ієрархічно складну структуру (організовану на формально-

динамічному, у тому числі якісному, змістово-особистісному і соціально-імперативному або нормативному рівнях), і як процес, котрому притаманна своя логіка становлення. Під логікою *становлення інтегральної ідентичності особистості* ми розуміємо певну послідовність перетворень ідентичності на різних етапах її розвитку, що відбуваються за конкретно-історичних умов, опосередкованих впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів, результатом чого є якісна зміна ідентичності [4]. Основні моменти процесу становлення інтегральної ідентичності особистості подані в теоретичній моделі (рис. 1).

Так, особливе значення вивчення становлення особистості та її ідентичності набуває у зв'язку з актуальною ситуацією суспільного розвитку (загальні умови становлення інтегральної ідентичності), що відрізняється відсутністю будь-якого односпрямованого вектора соціальних змін. Переважно її кваліфікують як ситуацію «радикальних соціальних трансформацій і соціальної нестабільності» [5, 7].

Не менш розповсюдженими є теоретичні міркування науковців, про те, що подібна соціальна ситуація (радикальних соціальних трансформацій і соціальної нестабільності) пред'являє підвищені вимоги до активності особистості [1, 2, 5].

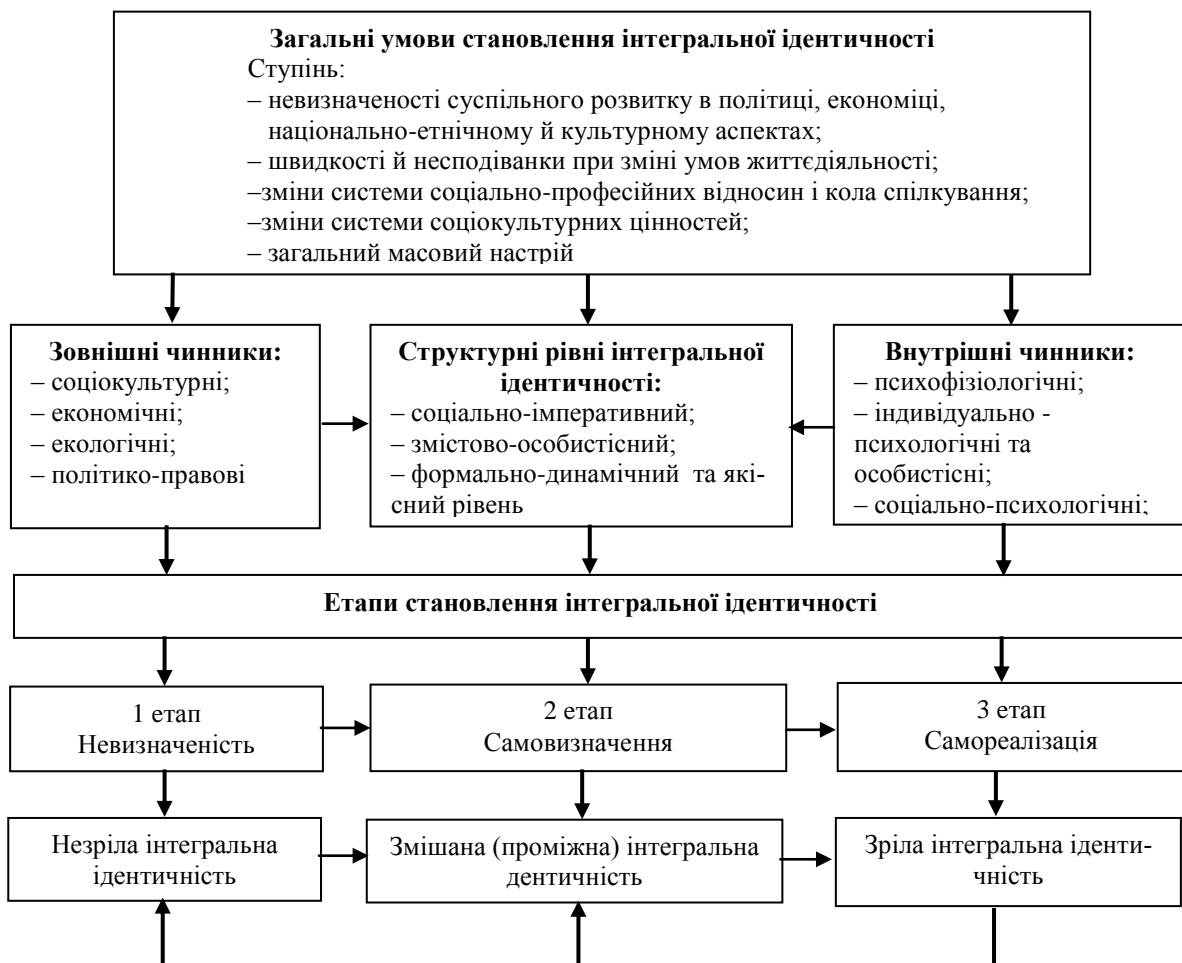

Рис. 1. Теоретична модель становлення інтегральної ідентичності особистості

Висока активність особистості справді забезпечує вибір способів поведінки в непередбачених обставинах,

конструювання персональної системи цінностей та ідентифікаційних структур, особистісну готовність до

змін і трансформацій. Проведений нами аналіз основних умов становлення інтегральної ідентичності дає підстави стверджувати, що зростаюча мінливість і невизначеність сучасного соціального світу (конкретно-історичних умов розвитку суспільства) підсилює значення особистісного чинника у становленні ідентичності, який фактично виконує стабілізаційну та одночасно перетворювальну функції.

Критичний аналіз літератури [2, 5, 6], показує що, генезис, процес становлення та види проявів ідентичності особистості залежать від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Теоретичні міркування названих авторів дозволили узагальнити та систематизувати чинники становлення інтегральної ідентичності та розмежувати їх на дві групи. До першої групи можна віднести зовнішні чинники: соціокультурні (соціальний, культурний та освітній рівні життєздійснення, ступінь функціональності сімейних відносин; процес соціалізації та його невизначеність і трансформація); економічні (економічний статус особистості; загальний зарібок родини, забезпеченість житлом, реальний бюджет тощо); екологічні (природні умови життя; відсутність забруднення природного середовища тощо); політично-правові (баланс прав та обов'язків громадянина країни, політичний статус тощо).

На основі аналізу внутрішніх чинників становлення ідентичності особистості нами виділено та систематизовано основні: психофізіологічні, індивідуально-психологічні й особистісні, соціально-психологічні (міжособистісні), патогенні.

Відповідно до наведених вище концепцій, в основі логіки становлення інтегральної ідентичності перебувають три послідовних етапи розвитку: невизначеності, самовизначення й самореалізації [5].

Перший етап становлення характеризується кризою невизначеності особистості стосовно своєї ідентичності (незріла інтегральна ідентичність). На цьому етапі особа не може визначитися як член певної соціальної категорії. Так, в Я-концепцію кожного суб'єкта життєдіяльності входить уявлення про себе як про представника певного соціального статусу, національності, віросповідання, носія певного гендера тощо.

Другий етап становлення ідентичності характеризується кризою самовизначення, коли особистість не тільки долучає до образу Я загальні характеристики власних груп, а й засвоює норми й стереотипи поведінки. Їй властиві змішані (проміжні) типи інтегральної ідентичності. Процес соціального дорослішання тут містить апробацію різних варіантів поведінки і вибору тих з них, що є специфічними для власної соціальної категорії.

Третій етап вирізняється кризою самореалізації, коли процес становлення інтегральної ідентичності завершується тим, що особистість приписує собі освоєні норми і стереотипи, які стають внутрішніми регуляторами її соціальної поведінки (зріла інтегральна ідентичність). Так, на цьому етапі особистість не тільки визначає себе у рамках тих чи тих соціальних категорій, знає та вміє поводитися відповідно до них, а й внутрішньо, емоційно ідентифікується зі своїми характе-

ристиками.

Таким чином, процес становлення інтегральної ідентичності – це знаходження себе як цілісної, унікальної, самоцінної особистості, що супроводжується усвідомленням себе як діяльного члена соціокультурного часопростору, який наділений можливостями і перспективами самореалізації.

У цій статті представлені результати часткового емпіричного дослідження особливостей становлення інтегральної ідентичності на етапі професійної підготовки майбутнього фахівця. Дослідження проводилося на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Програма емпіричного дослідження охоплювала такі етапи: підготовчий, діагностичний, розвивальний, аналітико-інтерпретаційний.

На підготовчому етапі було здійснено комплекс заходів організаційно-методичного характеру, зокрема визначено логіку емпіричного дослідження, визначені умови його проведення, обрано основну вибірку досліджуваних (360 студентів), підбрано психодіагностичний інструментарій, що відповідає меті та завданням дослідження.

На діагностичному етапі емпіричного дослідження було запроваджено вимірювальні процедури. За допомогою обраної системи методів проводився збір емпіричних даних щодо показників інтегральної ідентичності («Тест-опитувальник діагностики формально-динамічних характеристик ідентичності особистості» А. В. Сергеевої, процедура «Розміщення себе на шкалах ідентичності» в модифікації А. В. Сергеевої, тест «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда, стандартизоване інтерв'ю Дж. Марсія, методика С. Арчера).

Третій етап дослідження – розвивальний (навчальний) – був присвячений практичній реалізації моделі становлення інтегральної ідентичності у процесі професійного перенавчання в контрольній і експериментальній групі. Проводилися навчально-тренінгові заняття в експериментальній групі, що спрямовані на розвиток і трансформацію інтегральної ідентичності.

На аналітико-інтерпретаційному етапі здійснено статистичний аналіз, психологічна інтерпретація отриманих емпіричних даних. Для встановлення статистично значущих відмінностей при порівнянні показників різних рівнів інтегральної ідентичності в контрольній й експериментальній групі, що отримані «до» й «після» проведення навчально-тренувальних занять, нами використовувався t-критерій Ст'юдента. Результати подані у табл. 1-2.

Зіставлення результатів діагностичних зрізів за показниками формально-динамічного рівня (у тому числі якісного) інтегральної ідентичності показало, що в експериментальній групі, на відміну від контрольної, після проведення цілеспрямованого розвивального впливу у процесі навчально-тренінгових занять спостерігається найбільш статистично значущі відмінності за t-критерієм Ст'юдента (підвищення значень) за показниками: потреба в ідентичності (ПоІ), легкість зміни ідентичності (ЛІ), гнучкість у зміні ідентичності (ГІ), безперервність у пошуку ідентичності (БІ), загальному показнику формально-динамічної ідентичності (ЗІ-фд); емо-

ційному компоненту (ЕІ) і поведінковому компоненту ідентичності (ПІ).

Зіставлення результатів діагностичних зрізів за показниками змістово-особистісного рівня інтегральної ідентичності показало (див. тбл.2), що в експериментальній групі, на відміну від контрольної, після проведення цілеспрямованого розвивального впливу у процесі навчально-тренінгових занять спостерігається найбільш статистично значущі відмінності за t-критерієм Ст'юдента (підвищення значень) за показниками: спрямованість ідентичності у професійній сфері (ПрСІ), спрямованість ідентичності у сімейно-батьківській сфері (СоСІ), спрямованість ідентичності у соціально-рольовій ідентичності (РСІ).

За показниками соціально-імперативного рівня зафіксовано підвищення значення за показниками: загальна соціокультурна ідентичність (ЗСКІ) і статус гендерної ідентичності (СГен).

Отже, виявлено, що у представників досліджуваної вибірки на етапі професійного перенавчання у процесі навчально-тренувальних занять активно змінюються показники формально-динамічного (потреба в ідентич-

ності, легкість і гнучкість у зміні ідентичності, безперервність у пошуку ідентичності) та змістово-особистісного рівнів (спрямованість ідентичності у професійній сфері, сімейно-батьківській сфері, спрямованість у соціально-рольовій ідентичності), й у той же час практично відсутні радикальні зміни показників соціально-імперативного рівня інтегральної ідентичності.

Таким чином, за результатами власних теоретико-емпіричних досліджень **визначено**, що інтегральна ідентичність як ієрархічно складна властивість особистості змінюється під час інтенсивного перенавчання (навчально-тренінгових занять), де має місце трансформація показників формально-динамічного (у тому числі якісного), змістово-особистісного та частково соціально-імперативного рівнів інтегральної ідентичності особистості.

Тому, можна констатувати, що у процесі становлення інтегральної ідентичності, особистість поступово звільняється від безпосереднього підпорядкування і впливу навколишнього середовища, що дозволяє їй свідомо видозмінювати як це середовище, так і саму себе.

Таблиця 1

Порівняння формально-динамічних показників (у тому числі якісних) у контрольній і експериментальній групі до та після проведення навчально-тренувальних занять

Показники	1 група – контрольна		2 група – експериментальна	
	Результати зіставлення		Результати зіставлення	
	1 і 2 зрізів	2 і 3 зрізів	1 і 2 зрізів	2 і 3 зрізів
СІ				-2,78*
ПоІ		-2,54*		-3,54**
ЛІ				-2,23*
ГІ				-2,45*
ШІ	-2,21*	-2,77*	-2,24*	-3,15*
БІ				-3,64**
АкІ	-2,11*	2,34*	-2,4*	3,45**
ЗІ-фд	-2,10*	-2,32*	-2,34*	-3,67**
ЕІ				-2,34*
КІ	2,13*	-2,44*	2,12*	-3,45**
ПІ				-2,45*
ЗІ-к		2,47*		-2,67*

Примітка: додатний знак перед значенням t-критерію Ст'юдента вказує на те, що даний одноіменний показник за значенням вище у першому із зрізів, що порівнюються; від'ємний знак, навпаки, вказує на більше значення показника у другій групі.

Таблиця 2

Порівняння показників змістово-особистісного і соціально-імперативного рівня у контрольній і експериментальній групі до та після проведення учбово-тренувальних занять

Показники	1 група – контрольна		2 група – експериментальна	
	Результати зіставлення		Результати зіставлення	
	1 і 2 зрізів	2 і 3 зрізів	1 і 2 зрізів	2 і 3 зрізів
ПрСІ				-2,11*
СрСІ				2,66*
РСІ				-2,44*
РефСІ		2,56*		-3,44**
ЗПСІ	2,13*	2,32*	2,14*	-2,99**
ЗСКІ				-2,33*
СтГ	2,15*	-2,33*	2,16*	-2,45*

ЛІТЕРАТУРА

1. Альбуханова-Славская К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова-Славская,

Т. Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.

2. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. – 240 с.

3. Санникова О. П. Дискретность и демезиональность в структуре личности / О. П. Санникова // Наука і освіта. – 2012. – №6. – С. 4–8.

4. Сергеева А. В. Психология интегральной идентичности личности: [моногр.] / А. В. Сергеева. – Одеса: Лерадрук, 2013. – 317 с.

5. Breakwell G. M. Multiple categorization and social identity / Breakwell G. M., Hewstone M., Capozza D., Brown R. (eds.) // *Social identity processes*. – London : Sage, 2000. – P. 501–514.

6. Erikson E. H. Identity, Youth and Crisis / E. H. Erikson. – New York : W. W. Norton and Co., 1968. – P. 226–341.

7. Marsia J. E. Identity in Adolescent / In *Handbook of Adolescent Psychology* / J. E. Marsia; ed. by J. Adelson. – New York : Wiley, 1985. – P. 157–180.

REFERENCES

1. Albukhanova-Slavskaya, K. A., Berezina, T. N. (2001). *Vremya lichnosti i vremya zhizni [Time of personality and lifetime]*. Saint Petersburg: Aleiteiya [in Russian].

2. Maksimenko, S. D. (2006). *Genezis suschestvovaniya lichnosti [The genesis of existence of an individual]*. Kyiv: Izd-vo ООО «КММ» [in Russian].

3. Sannikova, O. P. (2012). Diskretnost i demenzionalnost v strukture lichnosti [Discretisation and dementionality in the structure of personality]. *Nauka i obrazovanie – Science and education*, 6, 4–8 [in Russian].

4. Sergieieva, A. V. (2013). *Psikhologiya integralnoy*

identichnosti lichnosti [Psychology of integrated personal identity]. Odessa : Leradruk [in Russian].

5. Breakwell, G. M., Hewstone, M., Capozza, D., Brown, R. (Eds.). (2000). Multiple categorization and social identity. *Social identity processes*. London : Sage [in English].

6. Erikson, E. H. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. New York : W. W. Norton and Co [in English].

7. Marsia, J. E. (1985). *Identity in Adolescent / In Handbook of Adolescent Psychology*. New York : Wiley [in English].

А. В. Сергеева

СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ГЕНЕЗИСЕ И СТАНОВЛЕНИИ ИНТЕГРАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Статья посвящена изучению особенностей становления интегральной идентичности личности в процессе профессионального обучения. В работе представлен теоретико-методологический анализ проблемы идентичности личности как целостного и самостоятельного феномена психики, который рассматривается нами как психологическое явление. Интегральная идентичность рассматривается одновременно как сложная иерархическая структура и как динамический процесс, с характерной логикой развития и становления.

Ключевые слова: интегральная идентичность личности, психологические факторы и этапы становления интегральной идентичности, особенности становления интегральной идентичности на этапе профессионального переобучения будущего специалиста.

A. V. Sergeieva

CURRENT SCIENTIFIC BELIEFS ABOUT GENESIS AND FORMATION OF INTEGRAL PERSONAL IDENTITY

The research is devoted to the study of the characteristics of the formation of the integral personal identity in the course of professional training. It presents a theoretical and methodological analysis of the problem of personal identity as an integral and independent phenomenon of the psyche. Integral identity is seen as both a complex hierarchical structure and as a dynamic process, with its specific logic of development and formation. The logic of integral identity development is based on three consistent stages: indeterminacy, self-determination and self-realization. The first stage is characterized by the crisis of indeterminacy of a personality in relation to his/her identity (immature integral identity). The second stage is characterized by self-determination crisis, when a person engages characteristics of his own groups in his self-image and acquires behavioral norms and stereotypes. The third stage includes self-realization crisis, when the process of integral identity development is finished and a person assigns the acquired norms and stereotypes which have become the inner regulators of his/her social behavior (mature integral identity). Thus, the process of intergral identity development is understanding oneself as an integral, unique, inherently valued personality; it is accompanied by regarding oneself as an active member of sociocultural space and time providing opportunities and perspectives for self-realization. It has been determined that integral identity, being a hierarchically complicated quality of a personality, is changing in the process of intensive retraining (learning and training classes), which involves transformations of the indices of formal and dynamic (including qualitative), content and perosnlaty, and partially social and imperative levels of integral personal identity. That is why, it can be stated that a personality is being gradually released form direct submission and influence of environment in the process of integral identity development; it allows a personality to change consciously both the environment and him-/herself.

Keywords: integral personal identity, psychological factors and stages of development of the integral identity, peculiarities of integral identity development at the stage of future specialists training.

Подано до редакції 15.07.14